Г Л А С Н И К

А Д В О К А Т С К Е К О М О Р Е В О Ј В О Д И Н Е

Ч А С О П И С З А П Р А В Н У Т Е О Р И Ј У И П Р А К С У

Година LXXXIV

Нови Сад, октобар 2012

Књига 72

Број 10

Ч Л А Н Ц И

UDC 342.4:172.15(497.11)

Prof. dr Radivoj Stepanov,

Filozofski fakultet, Odsek za sociologiju, Novi Sad

USTAVNI PATRIOTIZAM U SRBIJI*

SAŽETAK: Ustavni patriotizam je u stvarnosti Srbije još uvek jedna apstraktna sintagma. U laičkom diskursu stvari stoje još ozbiljnije: „ustavni patriotizam” je *terra incognita*, daleka reminiscencija nerazumljive sadržine i bez stvarnog značaja. Ništa bolje nije ni sa značenjem pravne i ustavne kulture. Donošenje i puko važenje zakona ne može se izjednačiti sa postojanjem pravne kulture kao što se ni formalni ustavi ne mogu izjednačiti sa stvarnom ustavnom kulturom. Kvalitet ustavnosti i plauzibilnost ustava prema socijalnom ambijentu u koji je lociran i vremenu i prilikama koje sledi, anticipira, definiše kapacitet i kvalitet ustavnog patriotizma i ustavne kulture države. U ovdašnjoj nauci, političkoj, pravnoj i istorijskoj pre svega, istraživački interes za ustavni patriotizam, njegovo značenje, poreklo, istoriju i normativnu stranu bio je приметно skroman, bolje reći – zanemaren. Pravna i ustavna kultura po svojoj tematskoj zastupljenosti u literaturi stoji daleko iza političke kulture o kojoj se ovde takođe malo zna. U današnje vreme uglavnom je nesporna konstatacija koja vezuje „ustavni patriotizam” za savremenu političku filozofiju Nemačke provenijencije. Naime, radovi D. Šternbergera i J. Habermasa podstakli su raspravu u drugoj polovini XX veka o ustavnom patriotizmu. Svaka pravna i politička kultura izražava određen „ustavni patriotizam”. U sadašnjim relacijama otvara se pitanje da li pravna kultura nudi nekoliko „tipova” ustav-

* Rad primljen: 05. 03. 2012. godine.

nog patriotizma: američki, britanski, francuski i nemački. U ovim pravnim i političkim kulturama različite istorijske i druge okolnosti „profilisu” i demonstriraju ustavni patriotizam.

Ključne reči: ustavni patriotizam, ustav, ustavnost, ustavna kultura, vladavina prava, nacionalno, država

ETIMOLOGIJA USTAVNOG PATRIOTIZMA

Sintagma „ustavni patriotizam” nije nastala davno; rođena je u posleratnoj Nemačkoj a njeni rodonačelnici bili su: D. Šternberger (1907–1989) i J. Habermas (1929). U savremenoj nemačkoj literaturi nisu retka i ona mišljenja da ideja „ustavnog patriotizma” vodi poreklo iz Hegelove *Filozofije državnog prava*. Mnogo češće se sreću tvrdnje po kojima je misao o „ustavnom patriotizmu” nastala u posleratnoj, podeljenoj Nemačkoj kao neka vrsta krhke, bolje reći „privremene” *zamene za pravi nacionalni identitet* – zamena koja će postati suvišna posle ujedinjenja ove evropske zemlje koja je u različitom svetlu učestvovala u pisanju istorije Evrope u poslednjih nekoliko vekova.

U osnovi „ustavni patriotizam” doživljava renesansu od sredine devedesetih godina minulog veka ne samo u Nemačkoj već i izvan nje, kada analitičari ovaj pojam vide „kao normativno privlačan oblik građanske, nacionalne, možda čak i postnacionalne privrženosti društvima koja su sve više multikulturalna” (Müller 2010: 9–10). Tako posmatrano, „ustavni patriotizam” imao je veliku šansu da se ispolji u enklavama realnog socijalizma koji se raspadao, u državama i društvima koja su preležala i rane i pozne tranzicione bolesti, državne deobe i strukturne dezintegracije, ali se ta očekivanja nisu ispunila. Sva ta novonastala društva, koja su izmirela iz ljuske realnog socijalizma i socijalističkog totalitarizma, nisu u sebi nosila potreban kapacitet „ustavnog patriotizma”. Ona su u sebi sadržavala jasnu težnju nacionalne identifikacije i etničke isključivosti.

Zbog čega je ideja „ustavnog patriotizma” tokom svog postojanja imala promenljivu sreću?

Odgovor može biti i u tome što „ustavni patriotizam [...] izražava misao da se politička privrženost mora usredsrediti na norme, vrednosti, i posredno, procedure liberalnog demokratskog ustava” (Müller 2010: 9). To ukazuje da se politička pripadnost ne temelji prvenstveno niti na nacionalnoj kulturi (a to tvrde zagovornici nacionalnog liberalizma) niti na „svetskoj zajednici ljudi” (što se može čuti kod Nusbauma), već upravo suprotno, „ustavni patriotizam” nudi viziju demokratskog društva drugačiju i od nacionalizma i od kosmopolitizma, ali i od republikanskog patriotizma (kako se shvata u istoriji evro-američke političke misli).

Tu se kriju i uzroci teškoća da se uspostavi jedna etabliрана teorija „ustavnog patriotizma”. Istovremeno, u tome možda leži i izazov pravnih, političkih, moralnih, socioloških gledišta da se angažuju na analizi pojma „ustavni patriotizam”.

Teorijsko gledište o „ustavnom patriotizmu” treba da pruži određeno objašnjenje o „privrženosti” kroz ustav određenim vrednostima, dakle, objašnjenje o predmetu privrženosti, obliku i razlozima za privrženost.

Iz ovoga sledi odgovor na pitanje šta je predmet privrženosti ustavnom patriotizmu. Predmet privrženosti nije pisani ili nepisani ustav u svoj svojoj konkretnoj istorijskoj specifičnosti, na čemu insistira pozitivističko shvatanje ustavnog patriotizma, naprotiv, to je iznad svega sama ideja građana koji jedni drugima opravdavaju (moralnu) političku vladavinu. A šta je krajnja svrha ustavnog patriotizma? Ukratko: da omogućiti i održati pravedan ustavni režim.

To izostrava pitanje vezano za to da li je ustavni patriotizam normativno zavisani pojam ili on to nije. Ako jeste „normativno zavisani” pojam, onda smo na terenu čisto pozitivističkog shvatanja ustavnog patriotizma – uopšteno, reč je o nekoj trajnoj privrženosti građana nekom postojanom političkom uređenju (bez obzira na njihov odnos prema ljudskim pravima i demokratiji), a ako nije reč o pozitivističkom shvatanju ustavnog patriotizma, tada imamo jedno moralno čitanje ustavnog patriotizma koje treba da bude zasnovano na teoriji o tome šta jednom političkom uređenju daje legitimitet.

Ustavni patriotizam sam po sebi nije neka vrsta građanskog melema za slučajeve kolektivnog političkog sloma. U određenoj meri ustavni patriotizam mora počivati na već postojećim političkim telima. To nije, po rečima Milera, neka „samodovoljna teorija o političkom povlačenju granica”, i zbog toga on ne odgovara na pitanja o političkom samoopredeljenju, na koja rivalske teorije poput liberalnog nacionalizma mogu biti u poziciji da odgovore (čak i kada se sa normativnog ili praktičnog stanovišta ispostavi da ti odgovori ne zadovoljavaju). Slično tome, „ustavni patriotizam” ne može sam po sebi da generiše visoki stepen društvene solidarnosti iako to tvrde neki zagovornici toga pojma. Naprotiv, društvena solidarnost zavisiće od toga koliko snažno data politička kultura usvoji tumačenje osnovnih ideja o pravednosti. Ukratko, „ustavni patriotizam” jeste u stanju da izbegne izvore moralne opasnosti koji su u vezi i sa liberalnim nacionalizmom i sa tradicionalnim oblicima patriotizma – to je njegova osobena vrlina. On služi i kao izvor građanskog poverenja u vlast (pa otuda i stabilnosti) i kao izvor snaženja statusa građana. On sadrži nešto što bismo mogli nazvati „normativnim viškom”, što služi kao osnova za građansko snaženje, za protivljenje, i kao opravdanje za građansku neposlušnost. Uređene zajednice koje se odlučuju za ustavni patriotizam jačaju svoju odbranu protiv neliberalnih i antidemokratskih izazova.

Ustavni patriotizam sam po sebi nije teorija pravde. On primarno nije ni teorija o jastvu, iako shvatanje postkonvencionalnog identiteta ima važnu ulogu u Habermasovom pojmu ustavnog patriotizma. Ustavni patriotizam, kao što je to istakao F. Mihelman, jeste deo (i samo deo) odgovora na izazov osmišljavanja, opravdavanja i održavanja demokratske (i moralne) političke vladavine. Ustavni patriotizam nije sam po sebi to opravdanje, ali će opravdavanja proizvesti ono što bi se moglo nazvati „razlozima za privrženost”. Ustavni patriotizam konceptualizuje uverenja i sklonosti potrebne građanima da očuvaju jedan određen, dakle prihvatljiv, stabilan, „održiv” oblik političke vladavine.

OBLICI USTAVNOG PATRIOTIZMA

Druga polovina XX veka iz evropskih prostora širi diskurs o ustavnom patriotizmu, ali daleki koreni ustavnog patriotizma nastali su na severnoameričkom tlu, tačnije na području koje je zahvatalo trinaest britanskih kolonija.

Ustavni patriotizam je u svom temeljnom političkom, pravnom, moralnom i filozofskom značenju ponikao na tlu SAD u tzv. američkoj revoluciji.

Političko-filozofski temelj ustavnog patriotizma u SAD postavila je *Deklaracija o nezavisnosti* (*Declaration of Independence*) iz 1776. godine. Njoj su prethodile *Deklaraciju o pravima* (koja je imala 16 članova) i Ustav države Virdžinije takođe iz 1776. Proces proglašenja nezavisnosti i otepljenja od Engleske odvijao se na independističkoj političkoj ideji.

Deklaracija o nezavisnosti je dokument na osnovu koga su utemeljene SAD kao samostalan ustavni i državni subjekt. To je istovremeno i prvi akt ustavnog karaktera u svetu nastao na ideji *prirodnog prava* (engleskog filozofa Dž. Loka) i *narodne suverenosti* (sadržanoj u političkoj filozofiji Francuza Ž. Ž. Rusoa). Istaknuti „projektant” *Deklaracije (o) nezavisnosti* bio je Tomas Džeferson. On je dve godine pre njenog usvajanja sažeto opisao „marš kolonija za nezavinost” u jednoj „briljantnoj studiji” pod nazivom: *Sumarni pregled prava britanske Amerike* (1774). U filozofiji *Deklaracije* „koja predstavlja vrline meritokratije, u kojoj se čovek uzdiže vrlinom, talentom i marljivošću” Džeferson se vidno oslanja na Lokove *Dve rasprave (studije) o Vladi* (Džonson 2003: 141).

Već sam početak *Deklaracije* deluje „kao strujni udar”. Teško je zamisliti bilo koji način na koji bi se prva dva paragrafa mogla bolje napisati: prvi sa svojom elegičnom notom tuge zbog razvrgavanja unije sa Britanijom ali i želje da se pokaže ‘dostojno poštovanje prema shvatanjima čovečanstva’ pružanjem sopstvenih opravdanja; drugi, sa svojom udarnom prvom rečenicom, jezgrom

svega: 'Mi smatramo ove istine očiglednim, da su svi ljudi stvoreni jednaki, da su od svog Tvorca obdareni određenim neotuđivim pravima, među koja spadaju: život, sloboda i težnja ka sreći'" (Džonson 2003: 149).

Poruke *Deklaracije* čine filozofsku i pravnu podlogu buržoaskih revolucija i shvatanja o *univerzalnim pravima* koja su data od prirode. Upravo u tome ona i predstavlja temeljnu civilizacijsku vrednost moderne demokratije. Prirodna prava su ona prava koja se bez ikakve diskriminacije *odnose na sve ljude*, koja *važe u svim vremenima*, koja su *data od prirode u obliku prirodnih zakona*, prema kojima *pozitivno pravo treba da se usklađuje i ne sme da im se protivi*.

Uvek kada *legalitet vlasti počiva u narodu*, narod ima pravo na pobunu, na otpor, na revoluciju i smenjivanje nedemokratske (tirsanske) vlasti. Narodni suverenitet daje pravo narodu na usklađivanje pozitivnog prava s prirodnim zakonima, pravo na otepljenje i pravo na izbor demokratskih političkih oblika u okviru kojih stvara novu državu.

U prirodna prava utvrđena Deklaracijom spada *pravo na život, na slobodu, jednakost, ravnopravnost, sreću i neograničenu privatnu svojinu* (vidi: Deklaracija).

Istovremeno, *Deklaracijom* su proklamovana osnovna načela vladavine – načelo *podele vlasti u novoj državi i glavni principi američke demokratije*.

Ona predstavlja (istorijski i civilizacijski) *politički, filozofski i pravni osnov* u stvaranju i postojanju jedne nove velike države i nacije.

Deklaracija eksplicira originalnost građanskih ideja, ideala i vrednosti koji su u njoj sadržani. Ona je prvi put u istoriji čovečanstva prenela te ideje s područja teorije i filozofije na teren političke prakse.

U Filadelfiji je Ustavotvorna skupština (*Constitutional Convention*) usvojila 17. septembra 1787. godine tekst Ustava SAD. Ovim ustavom je jedna faktička konfederacija od trinaest država transformisana u modernu federaciju ili saveznu državu.

Na Konvenciji je, pre donošenja Ustava, već postignuta saglasnost da se uvede „republikanski oblik države” (kroz instituciju predsednika i potpredsednika države kao „jedinih izabranih predstavnika savezne izvršne vlasti”) (Hartmann 2006: 87).

U SAD postoji pravi „kult” Ustava (*Constitution of the United States of America*) koji je samo druga strana američkog ustavnog patriotizma. Naime, Ustavu SAD se pridaje takav značaj kao da, pre njegovog usvajanja, u Americi „ni šuma nije rasla, ni reke nisu tekle”. Jedan američki istoričar Ustava SAD kaže sledeće: „U ahitekturi nacionalnosti, Sjedinjene Države su postigle nešto prilično značajno... Amerikanci su podigli svoj ustavni krov, pre nego što su postavili svoje nacionalne zidove... Ustav je postao zamena za dublji nacionalni identitet” (Džonson 2003: 386). Dakle, bitne odrednice ustavnog

patriotizma u SAD temelje se na indpendističkoj ideji, jusnaturalizmu, pravdi i ličnim pravima.¹

Na ostrvskoj Evropi, tačnije u Velikoj Britaniji ustavni patriotizam ima specifičnu tradiciju i ispoljava se kao civilizacijski koncept *rule of law* – vladavina prava. Velika Britanija nema ustav kao jedan kodifikovan akt. Ali u Velikoj Britaniji postoji niz pravno-političkih akata konstitucionalnog značaja koji u kontinuitetu izražavaju princip „vladavine prava”. To su: *Velika povelja o slobodama* (*Magna Charta libertatum*, 1215), *Peticija o pravima* (*The Petition of Right*, 1628), *Akt o sazivanju Parlamenta* (*The Triennial Act*, 1640), *Sporazum naroda* (*The Agreement of the People*, 1649), *Instrument vladanja* (*The Instrument of Government*, 1653), *Habeas corpus Act* (1679), *Zakon o pravima* (*Bill of Rights*, 1689), *Akt o nasleđivanju prestola* (*Act of Settlement*, 1701). Taj konstitucionalni patriotizam (*constitutional patriotism*) ispoljava se kroz „ostrvsku” viševjekovnu lojalnost prema sistemu (pravno, politički, institucionalno) kontrolisane egzekutive od strane legislative (*check and balances*), konsekventni individualizam i eminentno liberalne doktrine vladavine prava.

Sadržinu načela vladavine prava čini:

- *odsustvo arbitarnog* ili diskrecionog odlučivanja organa vlasti (engleski konstitucionalizam u nizu pitanja upire pogled prema onom trajnom i kontinuiranom ustavnopravnom iskustvu koje počinje *Velikom poveljom o slobodama*, tj. „per legem terrae”);
- *načelo pravne jednakosti* – ne samo što nijedan čovek nije iznad zakona „već je svako bez obzira na svoj položaj ili imovno stanje potčinjen istom zakonu, odnosno važećem pravu kraljevstva i podleže nadležnosti redovnih sudova” (Basta 1984: 93 i dalje);

¹ Šta je doprinelo gotovo dvoipovekovnoj trajnosti američkog Ustava i zbog čega on ima za Amerikance značaj „pravne Biblije”?

Prvo, to je kratkoća, jasnost i jednostavnost samog Ustava (sedam članova i dvadeset sedam amandmana). U ustavnoj nauci se kaže da „kraći ustavi žive duže”.

Drugo, u Ustavu SAD su dobro iznađena rešenja u pogledu organizacije centralnih organa vlasti (zakonodavne, izvršne i sudske) i njihovih odnosa koji počivaju na sistemu „kočnica i ravnoteža” (*checks and balances*).

Treće, primena tehnike ustavnih amandmana (lat. *amandere* – popraviti) na Ustav SAD nije komplikovana i pravno je karakteristična. Tu osnovni tekst Ustava ostaje nepromenjen, zadržava svoj prvobitni izgled, pa se (njemu) priključuju amandmani kojima se osnovni tekst (samo) dopunjuje sadržajem. Prva amandmanska izmena ustava SAD usledila je odmah 1791. godine priključenjem 10 ustavnih amandmana poznatih kao *Bill of Rights*.

Četvrto, tumačenja ustava daje Vrhovni sud SAD. Dakle, SAD nemaju ustavni sud kao posebnu instituciju i instancu za zaštitu i tumačenje Ustava.

Peto, trajnost Ustavu SAD omogućava posebno dejstvo i značaj ustavnih običaja.

Šesto, Ustav SAD očigledno odgovara američkom načinu mišljenja. Imajući tu okolnost u vidu, britanski premijer Vilijam E. Gledston konstatovao je: „Američki Ustav je najčudesnije delo koje su ikada u jednom trenutku stvorili mozak i naum ljudi.”

- pravna sigurnost koja se u engleskom konstitucionalizmu razlikuje od kontinentalnog shvatanja pravne sigurnosti; naime, kontinentalno shvaćanje pravne sigurnosti „ide” za predvidivim ishodom pravnih radnji u jednoj pravnoj situaciji (bez obzira na moguće promene zakona), dok anglosaksonsko shvaćanje pravne sigurnosti u ambijentu *common law*-a, po mišljenju teoretičara konstitucionalizma A. Dajsiya, treba poistovetiti sa „individualnom slobodom, shvaćenom kao sloboda od uplitanja (*freedom from interference*) bilo koga, uključujući i političku vlast” (Basta 1984: 95).²

Ustavni patriotizam u engleskoj opciji pokazuje doslednost prema vladavini prava u sledećem:

- vladavina prava podrazumeva načelo ograničene vlade, postavku da je legitimna samo ona politička vlast koja je ograničena svrhom svog konstituisanja; to je suština *političkog* ograničenja koje je liberalizam, *dajući mu formu prava*, pronašao za državu u onom društveno-istorijskom trenutku kada se suočio sa potrebom za pomirenjem načela slobode sa načelom očuvanja državne vlasti;
- vladavina prava uključuje u sebe određene imanentne vrednosti – izjednačava se sa osnovnim ličnim i političkim pravima i slobodama koje, u stvari, nastaju kao političkopравни izraz svetosti privatne svojine i slobodne konkurencije;
- u konkretizaciji vladavina prava daje odgovor na pitanje: kako ove vrednosti oživotvoriti ograničavanjem vlasti; time se otvara problem prirode granica za političku vlast ili normativan izraz granica političkoj vlasti postaje pravo, odnosno zakon, čiji autoritet počiva na tome što je legitimitet političke vlasti poistovećen sa njenim legalitetom (Basta 1984: 113).

U britanskom ustavnom patriotizmu, vladavina prava je eminentno liberalistička doktrina. Političkim odnosima ova doktrina daje pravnu formu, ali se preko takve pravne forme pita za političko strukturiranje državnopravnog poretka: za postojanje određenih prava i sloboda, institucionalizovanje i depersonalizovanje vladavine, za sistem organizacije vlasti kao institucionalno-pravni oblik ograničavanja i kontrole. U britanskom miljeu ustavni patriotizam ispoljava se u kontinuiranoj privrženosti civilizacijskom principu vladavine prava. U tom načelu zakon, odnosno pravo, postaje mera čovekove slobode (Basta 1984: 117).

² Naš Ustav, kaže Dajsi, jeste precedentni Ustav (*judgemade constitution*) kroz koji struji neraskidiva veza između sredstva za zaštitu jednog prava i samog prava koje treba zaštititi... Izreka *ubi ius ibi remedium* iz ovog ugla posmatrano, postaje nešto daleko smislenije od obične tautološke propozicije (Basta 1984: 95).

U evropskoj kulturi ustavni patriotizam je (svoje) postojanje izražavao kroz odnos prema nacionalnom i nacionalnoj državi. Tačno je da su moderne države, pre svega u Evropi, nastale kao nacionalne. Međutim, postoje dva bitno različita značenja pojma nacionalnog i nacionalne države. Jedno značenje i razumevanje pojma nacionalnog dolazi iz Francuske, a drugo shvatanje nacionalnog potiče iz Nemačke političke tradicije. Ukratko, u Francuskoj tradiciji nacionalno znači političko, a u Nemačkoj se definiše kao etničko.

U Francuskoj, republikanske sklonosti principima *Deklaracije o pravima čoveka i građanina* (1789) drže „na okupu” ustavni patriotizam. Republikanizam, po mišljenju Habermasa, predstavlja jednu takvu doktrinu koja građane posmatra kao delove zajednice, koji mogu izrazavati i razvijati sopstveni moralni identitet samo unutar jedne zajedničke tradicije i jedne zajedničke kulture. U evropskoj istoriji, država-nacija je uobličavala etničku i kulturnu homogenost, koja je liberalnim i demokratskim institucijama garantovala neophodnu osnovu. Nacionalna država i demokratija su sestre rođene u senci nacionalizma. Kada su jednom novinari testirajući „ustavno kontrolisanje” francuskog patriotizma upitali De Gola kako to izgleda upravljati Francuzima, General je, kažu, dao vrlo duhovit odgovor: „Gospode Bože, ko uopšte može upravljati narodom koji je u stanju da od običnog kravljeg mleka napravi 400 vrsta sireva!?”

Jedan primer prisustva tematike republikanskog patriotizma u savremenom diskursu čine i razmišljanja J. Habermasa o nacionalnom identitetu i građanstvu. U Nemačkoj, nacionalizam se afirmisao protiv republikanskog duha i degenerisao u rasističke aberacije koje su opravdavale holokaust. Od 1871. do 1945. godine reč „nacija” označavala je jedinstvo i čišćenje koje treba postići proterivanjem ili marginalizovanjem neprijatelja nacionalne zajednice (*Volksfremde*). Ovom nacionalizmu Habermas suprotstavlja jedan konstitucionalni patriotizam (*Verfassungspatriotismus*), to jest patriotizam zasnovan na lojalnosti univerzalističkim političkim principima slobode i demokratije – koji je inkorporiran u Osnovni zakon (*Grundgesetz*) ili konstituciju (ustav) SRN.

Za razliku od nacionalizma, konstitucionalni patriotizam odvaja politički ideal nacije građana od koncepcije naroda shvaćenog kao pretpolitičko jedinstvo jezika i kulture. Ovaj tip patriotizma priznaje punu legitimnost i moralno dostojanstvo različitih stilova života i prihvata postojanje različitih kultura unutar republike. Iz ovog razloga, konstitucionalni patriotizam jeste jedini mogući patriotizam u Nemačkoj posle Aušvica.

U osnovi je nemačko shvatanje ustavnog patriotizma nastalo iz „duha nemačke krivice: od slobodne komunikacije do republikanske lojalnosti” (Müller 2010: 22 i dalje). Nije isključeno da koren ideje ustavnog patriotizma seže sve do političke intervencije liberalnog filozofa K. Jaspersa u periodu posle Dru-

gog svetskog rata. U svom eseju *Pitanje krivice (Schuldfrage, 1946)* Jaspers ističe izuzetno bitnu razliku između krivične odgovornosti, moralne, političke i metafizičke krivice (Stepanov 2011: 609). Definicije krivične odgovornosti i moralne krivice date su relativno jednostavno dok se politička krivica pripisuje svima koji žive pod okrutnim i nepravednim režimom. Najzad, metafizička krivica odnosi se na kidanje duboko usađene solidarnosti za koju se pretpostavlja da postoji među svim ljudima. U tom kontekstu Jaspers zagovara i princip o postojanju tzv. kolektivne krivice (Müller 2010: 24)³.

USTAVNI PATRIOTIZAM U STVARNOSTI SRBIJE

Balkanske države među kojima i Srbija, čini se da su pretežno sledile nemačku tradiciju ili nemačko razumevanje nacionalnog-etničkog. Pritom se zaboravlja da su i sami Nemci transcendirali tu tradiciju. Normalna je i legitimna težnja nacija za vlastitom političkom organizacijom, pa i za najvišim oblikom te organizacije – državom. Ali nije normalno i danas bi predstavljalo ekstremnu pojavu ako bi nacionalna država bila (čista) etnička država.

Ono (sve) što bi kategorija ustavnog patriotizma mogla da obuhvati, to je u Srbiji dvostruko ugrožavano i destruirano. Prvo, neuvažavanjem i ignorisanjem postojećih (datih) razlika u društvu – različiti oblici diskriminacije drugog i različitog, i drugo, kontinuiranim nepoštovanjem zakona i prezirom prava. Dakle, pravna, politički emancipovana i demokratski uređena država treba (*Sollen*) da se apstrahuje od svakog posebnog, a to znači, partikularnog određenja svojih građana: etničkog, verskog, ideološkog, rasnog i svakog drugog. Drugim rečima, pred ustavom i zakonima države svi treba da imaju isti tretman i da budu jednaki.

Apel za takvim i bilo kojim *ad hoc* patriotizmom samo ukazuje na ozbiljne defekte sistema i dugotrajne krize u kojoj se (on) nalazi.

Stvari ne stoje ništa bolje ni kada je reč o „ustavnom patriotizmu” na ovim ex-jugoslovenskim prostorima. Tu je stvar još ozbiljnija. Deficit ustavnog patriotizma i „nacionalistički cunami” koji je zapljusnuo Balkan rasturao je države, multietničke sredine, kulture i svaki oblik ljudskih prava. Čak i

³ Naša izdavačka delatnost tek se nedavno legitimisala prevodom sa engleskog knjige *Ustavni patriotizam (Constitutional Patriotism)* nemačkog autora liberalne orijentacije J.-W. Müllera. Ovaj gostujući profesor na mnogim svetskim univerzitetima (u SAD, Brazilu, Japanu) upravo je objavio knjigu kod najuglednijeg nemačkog izdavača (Suhrkamp) pod naslovom: *Furcht und Freiheit: Ein anderer Liberalismus (Strah i sloboda: jedan drugačiji liberalizam, 2011)* a komentator je i pisac kolumni u uglednim novinama *Neue Züricher Zeitung* i *Frankfurter Allgemeine Zeitung*.

„skraćen” komparativan pristup pokazuje da ustavni patriotizam u formulacijama izvora i temeljnih odredbi ustava u kojima bi se država odredila kao „nacionalni entitet građana” nije „pustio korene”, bolje reći nije prihvaćen ni u jednoj postjugoslavenskoj državi. Razloga je više. Do neprihvatanja ustavnog patriotizma dolazi, između ostalog, ili u prvom redu, zbog toga što su svi u bivšoj zajedničkoj državi, sledeći pre svega Srbiju, Hrvatsku i Sloveniju, hteli konstituisati svoje posebne nacionalne države. To se nastojalo učiniti i tamo gde za to nisu postojale temeljne pretpostavke (kao što je slučaj BiH). Zato smo tu dobili politički provizorij ili „državu koje nema”. Ili, bolje rečeno, državu koja samu sebe dovodi u pitanje. Posebno je karakterističan slučaj Srbije koja je takođe multinacionalna, naročito Vojvodina, Sandžak, do nedavno pokrajina Kosovo, ali Ustav RS tu multinacionalnu, multikonfesionalnu, multilingvalnu realnost ignoriše formulacijom: „Srbija je država srpskog naroda...” (čl. 1. Ustava SR). I zato, u dobroj meri dobijamo na kraju te priče o ustavnom patriotizmu Srbiju kao „nedovršenu državu”.

LITERATURA

- Basta, L. R., *Politika u granicama prava. Studija o anglosaksonskom konstitucionalizmu*. Istraživačko-izdavački centar SSO Srbije, Institut za uporedno pravo, Beograd, 1984.
- Dimitrijević, N., (2007), *Ustavna demokratija shvaćena kontekstualno*.
- Džonson, P., (2003), *Istorija američkog naroda*, Knjiga-komerc, Beograd.
- Habermas, J., (1993), *Faktizität und Geltung. Beiträge zur Diskurstheorie des Rechts und des demokratischen Rechtsstaats*, F. a./M.: Suhrkamp.
- Jaspers, K., (1999), *Pitanje krivice*, СамиздатFree92, Beograd.
- Mirić, J., (1990), *Iskušenja demokracije*, Radničke novine, Zagreb.
- Molnar, A., (2008), *Oproštaj od Prosvetiteljske ideje ustavotvorne skupštine? O rotacionom kretanju revolucije u Srbiji 2000–2007*, Fabrika knjiga, Beograd.
- Müller, J.-W., (2010), *Ustavni patriotizam*, Fabrika knjiga, Beograd.
- Pajvančić, M., (2009), *Komentar Ustava Republike Srbije*, Konrad Adenauer Stiftung; Caligraph, Beograd.
- Stepanov, R., (2011), *Odgovornost i krivica*, u: „Pravni život”, br. 12/2011, godina LX, knjiga 550, (609–619), Beograd.
- Stepanov, R., (2010), *Politički sistem Sjedinjenih Američkih Država*, Gradska narodna biblioteka, Zrenjanin.
- Temelji moderne demokratije. Izbor Deklaracija i Povelja o ljudskim pravima (1215–1989)*, (1989), IRO „Nova knjiga”, Beograd.
- Tokvil, A. de, (1990), *O demokratiji u Americi*. Sremski Karlovci: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, CIID: Titograd.

INTERNET IZVORI

<http://www.princeton.edu/~jmueller/bio.html>

<http://phase2.nadir.org/rechts.php?artikel=430&print=>

http://www.jura.unifrankfurt.de/1_Personal/wiss_Ass/nickel/Publikationen/Nickel_final_Habermas-VerfassungundVerfassungspatriotismus.pdf

http://web.apbtutzing.de/apb/cms/uploads/media/Sternberger_Verfassungspatriotismus_05.pdf

<http://www.aei.org/docLib/9780844743103.pdf>

CONSTITUTIONAL PATRIOTISM IN SERBIA

Professor Radivoj Stepanov

Faculty of Philosophy, Department of Sociology, Novi Sad

S u m m a r y

Constitutional patriotism in Serbian reality is still an abstract term. In layman's discourse, things are even more serious: "constitutional patriotism" is terra incognita, distant reminiscence of incomprehensible content and with no real significance. Things are not much better with our juridical and constitutional culture. Mere passing of laws and their validity can not be equated with the existence of legal culture, the same as formal constitutions can not be equated with real constitutional culture. The quality of the constitutionality and the plausibility of the constitution towards the social environment in which it is located defines the capacity and quality of constitutional patriotism and constitutional culture of the state. In our political, legal and historical science a research interest in constitutional patriotism (its meaning, origin, history and the normative side) was noticeably modest, better to say – neglected. Juridical and constitutional culture as represented in literature is far beyond the political culture of which we are also ignorant. "Constitutional patriotism" is nowadays linked to contemporary political philosophy of German origin. Specifically, the works of D. Sternberger and J. Habermas prompted in the second half of the twentieth century a debate of constitutional patriotism. Every legal and political culture expresses certain "constitutional patriotism". In the present considerations of this matter, question is raised whether legal culture offers several "types" of constitutional patriotism: American, British, French and German. In these legal and political cultures, different historical circumstances define and demonstrate constitutional patriotism.

Key words: constitutional patriotism, constitution, constitutional culture, rule of law, nation, state.